

Kazimierz M. Czarnecki

Psychologiczne teorie rozwoju człowieka a realizm jego życia psychicznego : szkic teoretyczny

---

Nauczyciel i Szkoła 2 (9), 23-31

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kazimierz M. Czarniecki

Psychologiczne teorie rozwoju człowieka a realizm jego życia psychicznego (szkic teoretyczny)

1. Literatura psychologiczna obfituje w bardzo liczne teorie (J. Strelau, 2000), starające się tłumaczyć w sposób naukowy rozwój, życie i działanie ludzkie w ciągu całego życia, tj. od poczęcia aż do jego kresu (J. S. Turner, D. B. Helms, 1999). Wśród licznych teorii wyróżnia się trzy główne ich grupy: teorie psychologiczne, teorie socjologiczne, teorie biologiczne. Teorie psychologiczne akcentują właściwości zachowań ludzi (dzieci, młodzieży, dorosłych) i skupiają się szczególnie na opisie i mechanizmach kształtowania się osobowości, na sferze poznawczej, samoocenie, motywacji zachowania się oraz uczuciach człowieka. Teorie socjologiczne akcentują rozwój człowieka jako jednostki społecznej i członka społeczności ludzkiej, ze szczególnym wyróżnieniem roli i znaczenia środowiska rodzinnego. Zajmują się socjologicznym wyjaśnieniem ról społecznych, interakcji jednostki z innymi ludźmi, dynamiką rodziny, kontaktów z rówieśnikami, doświadczeń szkolnych, przyjaźni, małżeństwa, rodzicielstwa, opieki nad społecznością starzejącą się, systemu społecznego wsparcia, problemów zawodu i pracy człowieka. Teorie biologiczne starają się tłumaczyć i wyjaśniać biologiczne mechanizmy rozwoju i działania człowieka, a szczególnie mechanizmy starzenia się i poziom funkcjonowania całego organizmu ludzkiego (1999, ss. 38, 68, 71). Znajomość teorii całościowego rozwoju człowieka pozwala na szersze widzenie jego rozwoju horyzontalnego i wertykalnego, rozwoju ilościowego i jakościowego, a szczególnie zachodzących zmian, ich ukierunkowania i znaczenia w całym życiu. W grupie teorii psychologicznych wyróżnia się: teorie psychodynamiczne, teorie psychoanalityczne, teorie poznawcze, teorie uczenia się, teorię etologiczną, teorię humanistyczną, teorię ekologiczną. W grupie teorii socjologicznych wyróżnia się: teorię symbolicznego interakcjonizmu, teorię wymiany społecznej, teorię rozwoju rodziny, teorię konfliktu. W grupie teorii biologicznych wyróżnia się: teorię zużywania się, teorię komórkową, teorię odporności. Wszystkie wyróżnione teorie są bardzo interesujące, ale nauczycieli i rodziców mogą szczególnie interesować teorie psychologiczne, a to ze względu na bezpośredni kontakt nauczycieli z uczniami i rodziców ze swoimi dziećmi. Teorie psychologiczne przedsta-

wiam tu nieco szerzej, ale w syntetycznym ujęciu, odsyłając Czytelników „NAUCZYCIELA I SZKOŁY” do literatury źródłowej, zamieszczonej na końcu tego opracowania.

2. **Teorie psychodynamiczne** rozwoju człowieka w ciągu całego życia kładą nacisk szczególnie na dynamikę, przejawy nieświadomości i wczesnego doświadczenia jednostki jako głównych czynników późniejszego rozwoju. Cztery teorie psychodynamiczne są opisywane w literaturze psychoanalitycznej jako szczególnie znaczące w całościowym rozwoju: teoria psychoanalityczna Z. Freuda, teoria psychospołeczna E. Eriksona, teoria rozwoju osobowości R. Pecka, teoria rozwoju J. Loevingera. Teorie różnią się między sobą, gdyż w każdej z nich kładzie się akcent na pewne istotne (w danej teorii) czynniki rozwoju człowieka. Z. Freud (psychiatra) położył szczególny nacisk na wczesne przeżycia i doświadczenia jednostki, które zostały „zepchnięte” do nieświadomości, zwłaszcza doświadczenia i przeżycia przykre. Te bardzo wczesne doświadczenia „dają o sobie znać” w późniejszym życiu i zachowaniu się, prowadzącym często do nerwic. Z. Freud akcentuje szczególnie mocno wczesne doświadczenia psychoseksualne dzieci i ich wpływ na zachowanie się późniejsze. Teoria Z. Freuda wywarła duży wpływ na myślenie i podejmowanie badań przez wielu jego następców i współpracowników (np. A. Adlera), ale podchodzi się dzisiaj do niej ostrożnie i z dużą dozą krytycyzmu. Psychospołeczna teoria E. Eriksona wyróżnia i akcentuje genetycznie uwarunkowane stadia psychospołecznego rozwoju jednostki, przejawiające się jako interakcje jednostki ze środowiskiem, w którym żyje i rozwija się. E. Erikson w rozwoju jednostki wyróżnił osiem tzw. „kryzysów psychospołecznych”: [1] zaufania lub nieufności (0–1 roku życia), [2] autonomii lub poczucia wstydu i zwątpienia (1–3 rok życia), [3] inicjatywy lub poczucia winy (3–5 rok życia), [4] przedsiębiorczości lub poczucia niższości (6–11 rok życia), [5] tożsamości lub rozproszenia ról (dorastanie), [6] intymności lub samotności (wczesna dorosłość), [7] produktywności lub stagnacji (środkowa dorosłość), [8] integracji lub rozpacz (starość). Teoria E. Eriksona pogłębiła główne myśli rozwoju psychoseksualnego, jakie akcentował Z. Freud i poszerzyła rozwój człowieka o aspekty: psychospołeczny, biologiczny i kulturowy, jako czynniki warunkujące ogólny bieg życia człowieka. Teoria rozwoju osobowości R. Pecka akcentuje rolę i znaczenie serii kryzysów, jakie pojawiają się w rozwoju jednostki, a szczególnie w okresach średniej i późnej dorosłości człowieka. Teoria rozwoju w opracowaniu J. Loevingera akcentuje złożoność i długotrwałość procesu poznawania samego siebie jako unikalnej, niepowtarzalnej jednostki. J. Loevinger wyróżnił siedem stadiów rozwoju jednostki, różniących się jakościowo poziomem funkcjonowania rozwijającego się człowieka: (1) stadium przedspołeczne (niemowlęctwo), (2) stadium impulsywności (wczesne dzieciństwo), (3) stadium ochrony ja (wczesne lata szkolne), (4) stadium konformizmu (późne dzieciństwo i wczesny okres dorastania), (5) stadium sumienia (późne dorastanie), (6) stadium autonomii (dorosłość), (7) stadium integracji (dorosłość).

3. Teorie poznawcze rozwoju człowieka akcentują mocno rozwój procesów myślowych, a szczególnie trzy z nich: spostrzeganie, myślenie i rozumienie, jako istotne możliwości poznawania samego siebie i swojego otoczenia. Dwie teorie poznawcze są szczególnie często opisywane i analizowane: teoria poznawczo-rozwojowa J. Piageta oraz teoria przetwarzania informacji. J. Piaget położył szczególnie silny akcent na porządkowanie i klasyfikowanie nowych doświadczeń poznawczych, nazywanych schematami, które uważa za genetycznie warunkowane. Wprowadzone dwa pojęcia: asymilacji i akomodacji stanowią przysłowiowy kamień węgielny teorii J. Piageta. Asymilacja jest podstawową funkcją sprowadzania nieznanego do znanego, wprowadzania tego, co nowe do tego, co stare w poznawczym doświadczeniu dziecka (1999, s. 50). Akomodacja to proces przekształcania struktur umysłowych w taki sposób, że zostają do nich włączone nowe, napływające, uzyskiwane doświadczenia poznawcze (informacje). J. Piaget wyróżnił cztery główne stadia rozwoju poznawczego: 1) sensoryczno-motoryczne (0–2 rok życia), 2) myślenia przedoperacyjnego (2–7 rok życia), 3) operacji konkretnych (7–11 rok życia), 4) operacji formalnych (11–15 rok życia). Zasluga teorii poznawczo-rozwojowej J. Piageta jest m.in. to, że centralną rolę w rozwoju człowieka przypisuje poznawaniu rzeczywistości, w której żyje i działa. Teoria przetwarzania informacji akcentuje sposób, w jaki ludzie nabywają (przyswajają, przechowują i odzwierciedlają) przechowywane informacje. W teorii przetwarzania informacji akcentuje się podobieństwo między działaniem umysłu ludzkiego a działaniem komputera w zakresie przetwarzania informacji. Oznacza to, że akcentuje się u człowieka rolę pamięci, jako szczególną zdolność (właściwość) umysłu do przyjmowania, przechowywania, przetwarzania i reprodukcji informacji, podobnie jak czyni to komputer. Krytycznie zauważa się, „że komputerowy model ludzkiego poznania nie dostarcza głębi ani szczegółów niezbędnych do wyjaśniania sposobu, w jaki nabywane są podstawy wiedzy” (1999, s. 54).

4. Teorie uczenia się akcentują rolę i znaczenie zachowania się człowieka, kształtowanego i warunkowanego przez interakcje, jakie zachodzą między organizmem ludzkim a jego środowiskiem w ogóle, a w szczególności środowiskiem społecznym. Dwie teorie są opisywane i analizowane w pracach psychologicznych: behawioryzm oraz teoria uczenia się społecznego. Istotnym założeniem „teorii behawioralnej” jest akcent na interakcjach jednostki z jej środowiskiem. Wynikiem zachodzących interakcji są określone zachowania ludzkie (J. Watson). Zagadnienie interakcji podjął i rozwinął B. F. Skinner, przeprowadzając liczne i interesujące poznawczo badania na zwierzętach. Ogólna teoria B. F. Skinnera, zwana zamiennie i równoznacznie: teorią warunkowania sprawczego, teorią uczenia się instrumentalnego lub też teorią warunkowania Skinnerowskiego, wniosła do psychologii rozwoju człowieka wiele nowych elementów. Teoria ta przyczyniła się do podejmowania różnorodnych badań eksperymentalnych nad „układem człowieka ze

środowiskiem”. Słabą stroną behawioryzmu jest jednak to, że zachowania człowieka traktuje tak, jak „zachowania robota”. Zachowania ludzkie nie mogą być porównywane do „mechanicznych zachowań robotów”, gdyż człowiek posiada rozum, uczucia i wolną wolę. Teoria uczenia się społecznego akcentuje rolę obserwowania i naśladowania innych ludzi. Uczenie się przez obserwację jest najpowszechniejszą formą uczenia się ludzi (J. Pieter, L. Bandura). Istotnymi cechami teorii uczenia się społecznego są następujące twierdzenia: 1) ludzie i środowisko stale wchodzą ze sobą w interakcje, 2) możemy uczyć się poprzez obserwację bez natychmiastowego wzmocnienia zewnętrznego, 3) uczenie się i nabywanie wiedzy musi być odróżnione od wykonywania, 4) nasze oczekiwania poznawcze i spostrzeżenia wywierają wpływ na to, co robimy, a nasza świadomość konsekwencji danego zachowania oddziałuje na wybór określonego zachowania, 5) jesteśmy aktywnymi „przetwarzaczami” informacji, a nie, jak sądzą behawioryści, osobami reagującymi w sposób mechaniczny (1999, s. 60).

5. Teoria etologiczna akcentuje ludzkie i zwierzęce zachowania się w ich środowiskach naturalnych. Teoria ta próbuje wyjaśniać i rozumieć określone zachowania na tle ewolucji i znaczenia instynktów w rozwoju świata zwierzęcego oraz życia i zachowania się ludzi. Główną metodą badań etologów jest obserwacja naturalistyczna. Etologowie-teoretycy (K. Lorenz, J. Bowlby, R. Hinde) uważają, że w rozwoju zwierząt i ludzi występują (istnieją okresy krytyczne, w których rozwój jest najintensywniejszy. Kiedy mija okres krytyczny, to zmiany rozwojowe określonego rodzaju nie są możliwe, albo zachodzą z dużymi trudnościami i przynoszą słabsze efekty. Słabszą stroną teorii etologicznej jest to, że przesadnie akcentuje ona biologiczne uwarunkowania tego rozwoju (instynkty) w powiązaniu ze środowiskiem naturalnym (środowisko przyrodnicze). Człowiek tworzy i pielęgnuje również środowisko społeczno-kulturowe, które posiada przemożny wpływ na jego rozwój, istnienie i działanie.

6. Teoria humanistyczna akcentuje wyjątkowość i unikalność jednostki ludzkiej, jej osobiste możliwości rozwojowe oraz wewnętrzne motywy ukierunkowujące i wzmacniające ten rozwój. Istotą teorii humanistycznej jest akcent na „obrazie własnego ja” oraz tkwiących w człowieku, potencjalnych możliwościach rozwoju, samorealizacji i twórczości. Szczególne zasługi dla tej teorii przypisuje się A. Masłowowi i C. Rogersowi. A. Masłow rozwinął ogólną teorię motywacji i potrzeb ludzkich — biologicznych i psychicznych. Dzięki motywacji człowiek ma możliwość osiągnięcia maksymalnego rozwoju swoich zdolności i talentów, a tym samym pełnej samorealizacji i samospełnienia. Jednakże pełnia samorealizacji i samospełnienia jest możliwa tylko wtedy, jeżeli zostaną wcześniej zaspokojone podstawowe potrzeby człowieka. Jest ich bardzo wiele: potrzeby fizjologiczne, potrzeby bezpieczeństwa, potrzeby przynależności i miłości, potrzeby szacunku, potrzeby wiedzy i rozumienia, potrzeby estetyczne. Motywy związane ściśle

z potrzebami rozwijają się wraz z zaspokojeniem potrzeb wyższego rzędu, np. zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa prowadzi do poczucia pewności swoich działań i spodziewanych sukcesów. Teoria humanistyczna może być dobrym drogowskazem dla rozwoju ludzi młodych, prężnych, pragnących „stawać się kimś”, „robić coś znaczącego”, chcących mieć poczucie „własnej wartości i godności” w życiu osobistym i społecznym. Jest to więc „teoria kreatywna”.

7. **Teoria ekologiczna** koncentruje się szczególnie mocno na znaczeniu kultury w kształtowaniu rozwoju człowieka, w kontekście jego środowiska społecznego. Twórcą teorii ekologicznej U. Bronfenbrenner istotę tej teorii ujął w czterech systemach środowiskowych. W pewnych zakresach pokrywają się one i wchodzi w różnego rodzaju interakcje z ludźmi (jednostkami), wywierając na ich życie i rozwój określony wpływ. Mikrosystem, Mezosystem, Egzosystem, Makrosystem obejmują najbliższe człowieka i dalsze od niego składniki środowiska, które wzajemnie się dopełniają i uzupełniają, i wpływają, bezpośrednio lub pośrednio, na nasze zachowania i rozwój. Rodzina, plac zabaw i gier, sąsiedztwo, grupa rówieśnicza, szkoła, nauczyciele, Kościół, praca zawodowa, opieka społeczna, prawo, władze lokalne, kultura, to tylko niektóre składniki czterech systemów środowiskowych, które wpływają na kształtowanie zachowania i rozwój człowieka. Teoria ekologiczna traktowana jest przez psychologów jako „uzupełnienie” i „dopełnienie” ogólnych poglądów psychologicznych dotyczących życia, działania i rozwoju człowieka.

8. Wyróżnione trzy główne grupy teorii (psychologiczne, socjologiczne, biologiczne) oraz opis teorii psychologicznych budzą szereg refleksji poznawczych, m.in. taką, że zachowanie i rozwój człowieka wyjaśnia się z różnych punktów widzenia, co nie daje całościowego „obrazu człowieka” ze wszystkimi jego przejawami zachowania i rozwoju. Natomiast faktem jest, że jednostka ludzka jest integralną całością i trzeba zawsze tę całość traktować jednolicie, jednoznacznie, jako „całość bio-psycho-społeczno-kulturową”. Oznacza to, że potrzebna jest jedna, całościowa, jednolita i jednoznaczna **realistyczna teoria rozwoju człowieka**. Ogólne podstawy takiej teorii nakreślił już w 1963 roku Józef Pieter, w swej znakomitej, ale nieznannej, bądź też zapomnianej przez psychologów — pracy pt. „Jak poznawano psychikę” (Warszawa 1963), w rozdziale: Realistyczna koncepcja psychiki (ss. 151–180). Teoria ta nie doczekała się szerszego rozwinięcia w psychologicznej literaturze polskiej, a jest godna — moim zdaniem — zainteresowania i rozwinięcia. Spróbuję zatem przypomnieć główne jej założenia oraz „dołożyć” do jej zarysu parę własnych myśli, z nadzieją, że wywołają one konstruktywną dyskusję nad współczesnym, całościowym rozwojem człowieka.

9. **Realistyczna teoria psychiki**. J. Pieter stwierdza, że realistyczna koncepcja psychiki „kiełkowała” od dawna w różnych nurtach psychologii i rozwoju różnych koncepcji psychologicznych. Uważał (do 1963 roku), że żadna z istniejących

dotychczas koncepcji „nie pasuje” już do aktualnego stanu poglądów i wyników badań psychologicznych. Podstawowym stwierdzeniem jest to, że istniejące koncepcje (ontologiczna, świadomościowa, behawiorystyczna, podświadomościowa) pozwalają wprawdzie na wyjaśnianie pewnych stron życia ludzkiego, ale nie pozwalają na uchwycenie i wyjaśnienie całego życia ludzkiego. Oznacza to, że ktoś, kto próbował wyjaśniać jakąś sferę życia ludzkiego według określonej (przyjętej) koncepcji, musiał się liczyć z innymi, równie słusznymi (w większym lub mniejszym stopniu) koncepcjami, a to oznacza eklektyczne podejście do życia ludzkiego i jego wyjaśniania „po kawałku”. J. Pieter wnosił, że „Realistyczna koncepcja psychiki nie jest zlepkiem koncepcji uznanych za jednostronne i nieaktualne. Jest nowym spojrzeniem na życie psychiczne, spojrzeniem odpowiadającym rzeczywistości” (s. 152). Realistyczna koncepcja psychiki utożsamia psychikę z życiem ludzi, tj. samozachowawczym przystosowywaniem się organizmu ludzkiego do rzeczywistości, w jakiej się rozwija, w trakcie którego realizuje wszelkiego rodzaju potrzeby. Pojęcie „życie człowieka” jest znacznie szersze i bogatsze niż pojęcia: „świadomość”, „podświadomość”, „zachowanie się”. One są składnikami (fragmentami) całości życia ludzkiego, a nie odrębnymi elementami „doczepionymi do życia”. Życie człowieka to głównie jego „życie psychiczne”, które jest ogółem czynności przystosowywania się do środowiska i oddziaływania na środowisko, w ciągłej „walce o byt” — istnienie, życie i rozwój, czyli realizacji potrzeb. Oznacza to, że chodzi o „całość przytomnego (świadomego) zachowania się człowieka dorastającego i dojrzałego, tzn. że: „Powstawanie i spełnianie potrzeb jest więc jedną z podstawowych cech życia (psychicznego) ludzi (i zwierząt)” (s. 155), zaś „świadomość jest jedną z cech życia psychicznego, a nie jest tożsama z nim” (s. 155). Człowiek dzięki świadomości (przytomności) poznaje rzeczywistość i dzięki temu może adekwatnie do swych potrzeb działać i zaspokajając je poprzez konkretne czynności przystosowawcze, które w ostatecznym kształcie sprowadzają się do czynności motorycznych. Zaspokajając potrzeby, człowiek świadomie przeżywa szereg zdarzeń i sytuacji, w jakich uczestniczy, jakie podejmuje i realizuje. Realizacja potrzeb przejawia się w postaci określonych przeżyć uczuciowych, napięć, postaw, zamierzeń (długo lub krótkofalowych), chęci, zadowolenia, sukcesu lub porażki. Świadomie podejmowane działania służą w ostatecznym swym kształcie „interesom określonego «ja» reprezentującego całość organizmu i jego potrzeb” (s. 156). W zaspokajaniu potrzeb bierze udział „cały żywy człowiek”, „cały organizm”, „cała świadomość”, a nie „osobno ręka czy głowa”.

Uprzytomniony sens działania ludzkiego jest zawsze celowy i ukierunkowany na osiągnięcie „określonego braku” dla zaspokojenia potrzeby (biologicznej, społecznej, psychologicznej, kulturowej). Oznacza to, że człowiek zawsze „dostosowuje się do podniet, do sytuacji i do warunków” w jakich żyje, działa i rozwija się. To dostosowywanie się jest uświadomionym ciągłym reagowaniem na podnie-

ty, sytuacje i warunki. Człowiek zdobywa i przechowuje w swej pamięci określone doświadczenia życiowe i zawodowe. „Zmagazynowane” w pamięci doświadczenie jest ciągle wzbogacane i „modernizowane” w zależności od nowych podniet, sytuacji, warunków życia i rozwoju człowieka. Człowiek w stosunku do samego siebie i swojego otoczenia stoi zawsze w nastawieniu różnych oczekiwań i wymagań, w zależności od podniet, sytuacji i warunków. Zmagazynowane w ludzkiej pamięci doświadczenia życiowe i zawodowe to cała jego wiedza, jaką dysponuje i dzięki której może skutecznie walczyć o swój byt (istnienie, bezpieczeństwo, realizację potrzeb, kulturę i oświatę, zdrowie i czyste powietrze, jedzenie i rozrywki). W istnieniu, życiu, działaniu i rozwoju człowieka szczególną rolę spełnia poziom jego świadomości, która stanowi centralny składnik życia psychicznego w realistycznej koncepcji psychiki. To świadomość człowieka jest podstawowym „sterem” czynności przystosowawczych, zaspokajania potrzeb, zachowania się, działania i przewidywania biegu życia. Oznacza to, że „poszukiwanie innych źródeł” naszego, ludzkiego życia jest czynnością może interesującą, ale kosztowną i bezcelową, tak samo jak podejmowanie prób utworzenia „maszyny myślącej”, która może posiadać tylko tyle „zdolności ludzkich”, ile ustali, zaprogramuje i „powierzy” martwej materii inteligencja ludzka. Realistyczna teoria psychiki posiada „swoją” bazę metodologiczną, którą jest opis i wyjaśnienie życia psychicznego ludzi. Opis życia psychicznego „daje fakty”, a wyjaśnianie ukazuje związki i zależności między faktami, co w konsekwencji „daje teorię”. Fakty dotyczą: 1) podniet, sytuacji i warunków, 2) stanu organizmu ludzkiego, 3) pamięci jako doświadczenia jednostkowego i gatunkowego. Zdaniem J. Pietera życie ludzkie (życie psychiczne ludzi) można najlepiej poznawać przy pomocy metody biograficznej (autobiograficznej), którą opisał w pracy: „Biografia ogólna. Wstęp do nauki o życiu ludzkim”. (Kraków 1946).

10. Realistyczna teoria rozwoju. Jest ona oparta na realistycznej koncepcji psychiki J. Pietera i wykorzystaniu oraz rozwinięciu jej głównych założeń do realizmu życia człowieka w całym cyklu jego rozwoju, w sytuacjach transformacji społeczno-ekonomicznej, oświatowo-kulturowej i ekonomicznej, w których ludzie biorą udział, i które w różny sposób przeżywają.

Na kanwie zarysowanej przez J. Pietera realistycznej koncepcji psychiki stwierdzam, że może ona być dobrą podstawą do zaproponowania zarysu realistycznej teorii życia i rozwoju człowieka, analogicznie do wcześniej przedstawionych teorii psychologicznych. Uważam, o czym napisałem już w 1975 roku, że całość życia psychicznego człowieka, integralnie ze sobą „złączona”, obejmuje następujące składniki:

1) poznawanie świata i samego siebie, którego podstawą biologiczną są zadatki neuroanatomiczne i neurofizjologiczne, kształtująca się świadomość ludzka, gromadzenie się doświadczeń zapisywanych w pamięci (szczególnie wiedza

i umiejętności) oraz kształtujące się zdolności trafnego reagowania całego organizmu na podniety, warunki i sytuacje,

2) ocenianie (wartościowanie) świata i samego siebie, którego podstawą są uczucia „poznawcze”, tj. poznawczo-uczuciowy stosunek do samego siebie, do innych ludzi, do wartości ogólnoludzkich oraz do podniet, sytuacji i warunków,

3) zmienianie (działanie) świata i samego siebie, które jest oparte na wiedzy o działaniu, celach działania, motywacji działania. Człowiek działający zmienia nie tylko swoje otoczenie, ale również — w trakcie działania — zmienia (kształtuje) siebie, np. gromadzi niezbędne do życia i rozwoju doświadczenie życiowe i zawodowe.

Człowiek, poznając świat i siebie, oceniając świat i siebie, zmieniając świat i siebie — kształtuje swoją osobowość. Jest to proces całościowy. Realistyczna teoria rozwoju człowieka opiera się więc na trzech filarach: poznawaniu, przeżywaniu i działaniu człowieka, w wyniku których rozwija się jego osobowość.

Gromadzenie faktów o poznawanej przez człowieka rzeczywistości, przeżywaniu—wartościowaniu poznawanej rzeczywistości oraz zmienianiu jej dla realizacji własnego życia, jest pierwszym krokiem dochodzenia do kolejnego etapu naukowego poznania — do poszukiwania związków i zależności pomiędzy poznawaniem—przeżywaniem—działaniem, jako autentycznie istniejącymi zjawiskami i przejawami psychicznego życia ludzi. Wykrywane związki — a tkwią one immanentnie w wyróżnionych sferach życia psychicznego ludzi — stanowią „cegiełki” ogólnej, jednolitej i całościowej, realistycznej teorii rozwoju człowieka.

W realistycznej teorii rozwoju człowieka trzy wyróżnione sfery jego życia psychicznego i kształtowanie się osobowości traktowane są nierozłącznie, tzn. że nie można badać i analizować tylko jego sfery poznawczej, w oderwaniu od przeżywania i wartościowania oraz działania, bo takie postępowanie badawcze jest niepełne (fragmentaryczne), gdyż skuteczne poznawanie rzeczywistości wiąże się ściśle z jej ocenianiem (wartościowaniem) i działaniem. Nie można badać odrębnie oceniania (wartościowania), gdyż wiąże się ono obiektywnie z tym, co poznajemy i oceniamy, bądź poznaliśmy wcześniej i oceniliśmy. Nie można badać osobno działania, gdyż wszelkie skuteczne i celowe działanie opiera się na posiadanej wiedzy i umiejętnościach oraz stosunku uczuciowym do przedmiotu działania. Skuteczną metodą — już sprawdzoną — poznawania rozwoju życia ludzkiego jest metoda autobiograficzna, która pozwala ukazać cały przebieg życia ludzkiego i te główne (szczególnie ważne) podniety, sytuacje i warunki, które przyczyniły się do ukształtowania określonego typu osobowości człowieka. Rzecz zrozumiała, że powyższy zarys realistycznej teorii rozwoju człowieka wymaga dalszych jeszcze przemyśleń, wymiany zdań i stanowisk oraz uszczegółowienia wielu jej wątków.

Literatura źródłowa i cytowana

- K. Czarnecki: *Psychologia dla nauczycieli szkół zawodowych*. Gliwice 1975.
- J. Pieter: *Biografia ogólna. Wstęp do nauki o życiu ludzkim*. Kraków 1946.
- J. Pieter: *Jak poznawano psychikę*. Warszawa 1963.
- M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa: *Psychologia rozwoju człowieka*. Warszawa 1996.
- J. Strelau (red.): *Psychologia. Podręcznik akademicki*. Gdańsk 2000. Tom 1, 2, 3.
- J. S. Turner, D. B. Helms: *Rozwój człowieka*. Warszawa 1999.
- R. Vasta, M. M. Haith, S. A. Miller: *Psychologia dziecka*. Warszawa 1995.
- P. Zimbardo: *Psychologia i życie*. Warszawa 1999.